

**ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ УЧНІВ ЯК
ОСНОВА ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ
(ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)**

У статті розглядаються передумови виникнення ідеї профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки у процесі занять фізичною культурою. Фізичне виховання і здоровий спосіб життя розглядаються як засоби профілактичної роботи серед учнів у процесі навчальної та позанавчальної діяльності у вітчизняній школі.

Ключові слова: профілактика шкідливих звичок, фізичне виховання, здоровий спосіб життя.

В статье рассматриваются предпосылки возникновения идеи профилактической работы с детьми, склонными к девиантному поведению в процессе занятий физической культурой. Физическое воспитание и здоровый образ жизни рассматриваются как средства профилактической работы среди учащихся в процессе учебной и внеучебной деятельности в отечественной школе.

Ключевые слова: профилактика вредных привычек, физическое воспитание, здоровый образ жизни.

The article deals with the prerequisites of the idea of preventive work with children disposed to deviant behavior in physical activity. Physical education and healthy lifestyle regard as means of preventive work among students in academic and extracurricular activities in the national school.

Keywords: prevention of harmful habits, physical training, healthy lifestyle.

Постановка проблеми Дослідженням встановлено, що на етапі — 50-ті — перша половина 80-х рр. ХХ ст. було накопичено цікавий досвід організації спортивно-масової роботи, а діяльність шкіл з профілактики девіантної поведінки учнів, формування у них здорового способу життя проходила і в межах фізичного виховання учнів, як у режимі навчального дня, так і в позанавчальний час. Певна роль у профілактиці шкідливих звичок, формуванні знань, умінь і навичок у школярів у питаннях зміцнення і збереження свого

здоров'я відводилася у процесі вивчення курсів біології, трудового навчання та інших навчальних предметів і форм навчально-виховної роботи.

До основних шляхів профілактики девіантної поведінки учнів у досліджуваний період (50-ті — перша половина 80-х рр. ХХ ст.) належали:

— широка пропаганда як на уроках, так і в позаурочний час питань здорового способу життя;

— організація фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи;

— гігієнічна освіта школярів;

— здійснення статевого виховання підлітків;

— організація трудової діяльності.

Аналіз актуальних досліджень Проблема профілактики девіантної поведінки учнів була предметом дослідження вчених різних галузей знань: медичної (Г.Апанасенко, Д.Давиденко, В.Волков, П.Половников), біомедичної (Ю.Лисицин, О. Щегинін), соціальної (О. Вакуленко, Л. Жаліло, В. Климова, В. Скумін, О. Яременко), психологічної (В. Ананьєв, С.Шапіро).

Для нашого дослідження особливе значення мають кандидатські та докторські дисертації, які побіжно торкаються питань профілактики девіантної поведінки учнів основної школи, а саме: Козубовської І. В., Оржеховської В.М., Фіцули М.М., Чередрецької Б., Андронюк Т. А., Окаринського М. М., Онищенко Н. П., Пономаренко Г. О., Попова М.А., Приходька В. М., Сватьєва А. В., Терещенка В. І., Товканець Г. В., Удалової О. А., Шишової І. О. Разом з тим проблему профілактики девіантної поведінки учнів основної школи в історії вітчизняної педагогіки вивчено недостатньо.

Мета статті: Виходячи з того, що провідним шляхом профілактики девіантної поведінки учнів основної школи вчені справедливо визначають формування здорового способу життя, розглянемо його зміст і структурні компоненти в ретроспективі.

Виклад основного матеріалу Як відомо, великі можливості для реалізації зазначених питань у школі мають уроки фізичної культури. Аналіз можливостей фізичної культури як навчальної дисципліни свідчить про те, що

на початку 50-х рр. її завдання в межах шкільної освіти не передбачали спеціальної організації профілактичної роботи з учнями основної школи, а корегувалися з урахуванням престижу радянського спорту на міжнародній арені. Істотний вплив на зміст навчальних програм з фізичної культури цього періоду мала спортивна спрямованість розвитку фізичної культури в нашій країні.

З 1954/55 навчального року була введена нова програма з фізичної культури, у розробці якої брали участь Головне управління шкіл Міністерства освіти РРФСР, інститут фізичного виховання і шкільної гігієни АПН РРФСР. Акцент був зроблений на включення в зміст фізичного виховання школярів основних видів спорту та виконання відповідних нормативів. Основними завданнями шкільної фізичної культури були визначені освітні завдання, які включали оволодіння спортивними вміннями і навичками. Відзначимо, що оздоровчі аспекти у програмі не були виділені.

Аналіз стану санітарно-гігієнічного режиму у школах, навчального навантаження й медичного обслуговування учнів, проведений Міністерством освіти України, вказав на необхідність постійного контролю за якістю води, повітря, освітленням, режимом харчування, правильністю постави учнів. Вперше було порушено питання про комплексний підхід до здоров'я учнів. У цьому ж році в наказі Міністерства освіти УРСР № 346 від 14.09.55 р. «Про заходи щодо поліпшення гігієнічного виховання учнів у школах України» відзначалися недоліки в роботі і зверталась особлива увага на необхідність пропаганди гігієнічних знань, організації бесід з батьками про охорону здоров'я, пропаганду здорового способу життя та профілактику шкідливих звичок з метою оздоровлення учнів.

Кінець 50-х—початок 60-х рр. ХХ століття ознаменувався проголошенням перемоги соціалізму в країні і декларацією широких можливостей для переростання масового фізкультурного руху в загальнонародний. Змінилася і спрямованість фізичного виховання, покликаною сприяти всебічному розвитку людей у їхньому прагненні до духовного багатства, моральної чистоти і

фізичної досконалості; готувати громадян країни до праці і оборони Батьківщини за допомогою фізичних вправ, гігієнічних факторів і сил природи, що використовуються у спеціально організованому педагогічному процесі.

У відповідності з проголошеною метою відбулися деякі зміни в навчальних планах і програмах з фізичної культури. Так, у пояснювальній записці до навчального плану 1959/60 н.р. восьмирічної загальноосвітньої школи говорилося про те, що мета фізичного виховання — забезпечення нормального фізичного розвитку школярів, формування у них необхідних рухових навичок та вольових якостей, ознайомлення з правилами особистої гігієни. Отже, зазначена мета фізичного виховання у школі свідчить про його провідну роль у формуванні здорового способу життя.

Так, у програмі з фізичної культури досліджуваного періоду (50-ті — перша половина 80-х рр. ХХ ст.) підкреслювалася значимість організації комплексного фізичного виховання учнів з метою подолання у них шкідливих звичок і широкої пропаганди здорового способу життя. Зокрема мова йшла про те, що позитивних результатів у профілактиці девіантної поведінки учнів основної школи можна досягти тільки у разі правильної організації режиму навчального дня і, насамперед, здійснення фізкультурно-оздоровчих заходів (проведення гімнастики до занять, фізкультхвилинки під час занять, ігор і фізичних вправ на перервах, профілактичної гімнастики на уроках праці).

Чергова постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи щодо подальшого розвитку фізичної культури і спорту» (1960 р.) підвела підсумки роботи з фізичного виховання учнів і визначила шляхи його вдосконалення. Зазначалося, що контроль за підвищенням кваліфікації вчителів та зміцненням матеріальної бази будуть сприяти підвищенню рівня занять з фізичного виховання учнів, зміцненню їхнього здоров'я.

Початок 70-х ознаменувався завершенням переходу до загальної середньої освіти молоді. У постанові ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР відзначалося, що держава постійно піклується про фізичний розвиток школярів. Однак, у відповідному наказі Міністерства Освіти України сказано лише про те, що

школа повинна давати молоді глибокі знання про закони розвитку природи і суспільства, формувати світогляд, виховувати прагнення до активної праці і громадської діяльності, безмежну відданість, служіння Батьківщині, відданість ідеям комунізму. І нічого не говорилося про те, що для реалізації цих завдань необхідно головне - виховання здорового, фізично розвиненого покоління.

Відсутність у переліку завдань шкільної освіти згадки про здоров'я, фізичний розвиток, здоровий спосіб життя учнів відображало загальне ставлення держави до фізичної культури, цінності людського життя, здоров'я індивіда. Прийнята в 1977 році Конституція СРСР гарантувала забезпечення реальних можливостей для всебічного розвитку людини (ст. 20), а також містила зобов'язання «... сприяти розвитку масової фізичної культури і спорту» (ст. 24) [2]. Вперше були конституційно закріплені права людини на повноцінний фізичний розвиток. Проте проголошене гасло «Здоров'я людей — суспільне багатство» само по собі вплинути на здоров'я не могло. На першому плані, як і раніше, залишалися інтереси держави, а не інтерес до окремої людини, її здоров'я. Людина та її здоров'я цікавили державу як продуктивна сила, як джерело поповнення суспільних матеріальних багатств.

Характерною рисою цих років була фрагментарність знань, спрямованих на формування уявлень про здоров'я, шляхи його збереження, необхідність дбайливого ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших. В основному ці відомості носили гігієнічний характер: режим дня школярів, харчування, турбота про правильну поставу. Істотно збільшився обсяг матеріалу щодо особистої гігієни. Значна увага приділялася забезпеченню рухової активності на уроках фізичної культури. Відповідальність за формування здоров'я школярів, профілактику їхньої девіантної поведінки лягала в основному на уроки фізичної культури, а також частково на уроки анатомії, фізіології і гігієни людини.

У 70-х рр. XX століття відбувається поступове зміщення акцентів у шкільній фізичній культурі з переважно освітніх завдань, тобто з оволодіння навичками з тих видів спорту, які були представлені у програмах, на

постановку і виконання оздоровчих завдань шляхом розвитку основних фізичних якостей. Однак, оздоровчі завдання фізичного виховання — зміцнення і загартовування організму, підвищення його стійкості проти різних захворювань, вироблення умінь правильно розподіляти свої фізичні сили, боротися із втомою — торкаються лише окремих компонентів здорового способу життя людини і, головне, не розкривають шляхи їхнього здійснення [3].

Особливо гостро питання оздоровчої спрямованості фізичного виховання школярів як основного шляху профілактики девіантної поведінки були порушені після прийняття Верховною Радою СРСР постанови «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» (1984 р.). Фахівці однозначно констатували, що два уроки фізичної культури на тиждень не можуть вирішити ті завдання, які висувуються перед шкільною фізичною культурою. Реформа, хоча і порушила питання про необхідність щоденних занять фізичною культурою, але по суті не вирішила його. Залишковий принцип фінансування народної освіти, надзвичайно низький рівень матеріально-технічного забезпечення, гостра нестача вчителів фізкультури й інші причини не дозволили повною мірою реалізувати мету реформи.

Чергова шкільна програма з фізичної культури для учнів 4-10 класів (1983 р.) принципово від попередніх не відрізнялася. Її появу пов'язували з необхідністю подальшого піднесення масовості фізичної культури і спорту. Позитивним було те, що до програми були включені нові розділи: «Навички та вміння самостійних занять» і «Міжпредметні зв'язки». Відзначимо, що у другому розділі правомірно вказано на тісні зв'язки фізичної культури з іншими шкільними предметами і, насамперед, з анатомією і гігієною.

Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про подальше піднесення масовості фізичної культури і спорту» (1981), проголошена реформа загальноосвітньої і професійної школи (1984), численні публікації в періодичній пресі про стан здоров'я учнів з усією гостротою порушили питання

про необхідність посилення оздоровчої спрямованості фізичного виховання у школі.

Подальше формування змісту освіти з фізичного виховання учнів проходило у світлі цих положень. Так, реформа передбачала необхідність проведення щоденних занять фізичною культурою на уроках, в позаурочний час і у спортивних секціях.

Особливу увагу посиленню профілактики, диспансеризації всього населення, формуванню здорового способу життя, зокрема дітей і молоді, приділив червневий Пленум ЦК КПРС (1983 р.). Виконання висунутих у цих документах завдань вимагало докорінного поліпшення фізичного виховання дітей і підлітків, що, у свою чергу, викликало гостру необхідність перебудови методики підготовки майбутніх учителів фізичної культури.

Аналіз змісту підручників з теорії і методики фізичного виховання, які використовуються у підготовці вчителів фізичної культури у школі показав, що, попри виражену оздоровчу спрямованість, у них не було навіть згадки про здоровий спосіб життя. Так, М. Козленко і Є. Вільчковський функцію фізичного виховання вбачали у зміцненні здоров'я, збільшенні тривалості творчого життя, фізичному вдосконаленні людини на основі цілеспрямованого використання фізичних вправ, оздоровчих сил природи, гігієнічних факторів. Виходячи з цього, фізичне виховання необхідно було організовувати так, щоб прищепити кожному учневі інтерес і прагнення до занять фізичною культурою як основи здоров'я і гармонійного розвитку, профілактики шкідливих звичок.

Отже, у сформульованих завданнях фізичного виховання також нічого не сказано про здоровий спосіб життя, згадуються лише його окремі компоненти — загартовування, гігієна, дотримання режиму. А здоров'я людини розглядається як необхідна умова підвищення працездатності і продуктивності. Формуванню правильного ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших людей, профілактиці й запобіганню шкідливих звичок будуть сприяти, за думкою авторів, самостійні заняття фізичною культурою і загартовування організму. Очевидно, що цього недостатньо і робота із зміцнення здоров'я учнів у межах

фізичного виховання повинна носити різноплановий, систематичний характер і включати всі компоненти здорового способу життя.

Доцільно наголосити на тому, що коли питання здоров'я учнів періодично були предметом турботи і уваги уряду, то про необхідність формування здорового способу життя почали говорити на державному рівні тільки в кінці 80-х років ХХ століття. Попри те, що залежність здоров'я від способу життя, яка становить близько 50%, є аксіомою, цей зв'язок не знайшов відображення у відповідних документах про школу. У кращому разі робилися спроби оздоровлення учнів, охорони їхнього здоров'я у межах фізичного і гігієнічного виховання. Досягалося це за рахунок використання різних форм фізичного виховання, режимних вимог до занять і відпочинку учнів, контролю за станом приміщень для занять (температурний режим, вологість, освітленість), проведення процедур із загартовування організму. Всі перелічені заходи, безумовно, позитивно впливали на здоров'я, проте використовувались епізодично, самі по собі, вирішити завдання оздоровлення школярів, профілактики їхньої асоціальної поведінки не могли.

Як показало дослідження, система фізичного виховання періоду, який вивчається, характеризувалася диференціацією освітніх й оздоровчих завдань з фізичного виховання залежно від вікової категорії учнів. Так, для середнього шкільного віку освітні завдання зводилися до забезпечення гармонійного розвитку організму. Серед оздоровчих завдань заняття фізичною культурою в цьому віці покликані усувати підвищення втоми, порушення постави і координації, а також перешкоджати надмірній вазі і підвищувати опір організму шкідливим впливам.

Освітні завдання для старшокласників полягали в отриманні знань, які дозволяють після закінчення школи користуватися засобами фізичної культури самостійно й усвідомлено протягом життя. Оздоровчі — у створенні правильного і міцного уявлення про здоровий спосіб життя, підвищення всебічного фізичного розвитку і високого ступеня працездатності. Проте в

завданнях уроків з фізичної культури для будь-якої категорії учнів нічого не говориться про здоровий спосіб життя і його структурні компоненти.

Значно більшою оздоровчою спрямованістю, про що свідчить включення щоденних занять фізичною культурою для всіх учнів у режим дня і відпочинку, відрізнялася «Комплексна програма фізичного виховання учнів загальноосвітньої школи» (1985 р.). У пояснювальній записці серед завдань позначено зміцнення здоров'я, загартовування організму, підвищення працездатності учнів, формування поняття про те, що турбота про своє здоров'я є громадським обов'язком, виховання потреби в систематичних заняттях фізичними вправами.

Важливо підкреслити, що необхідною умовою успішної реалізації профілактичної діяльності у школі є спільні дії педагогічного колективу школи, фізкультурного активу самих учнів і шефських організацій. Особлива увага у програмі приділялася самостійним заняттям, як важливій додатковій формі рухової активності. Підкреслювалася роль сім'ї у залученні дитини до систематичних занять фізичною культурою.

Вивчення й узагальнення науково-педагогічних джерел приводить до висновку, що у школах України досліджуваного періоду (50-ті — перша половина 80-х рр. ХХ ст.) робота із зміцнення здоров'я, формування здорового способу життя школярів і профілактиці їхньої девіантної поведінки здійснювалась у таких організаційних формах:

- навчальні форми: уроки фізичної культури, біології, праці;
- позанавчальні форми: форми активного відпочинку в режимі навчального дня (фізкультхвилинки і фізкультпаузи, ранкова гімнастика, рухливі перерви), піші прогулянки, навчальні екскурсії і турпоходи, факультативи, змагання з різних видів спорту серед школярів і складання норм комплексу ГПО, «Дні здоров'я», тематичні виховні бесіди, культурно-просвітницькі масові заходи, заняття в дитячо-юнацьких спортивних школах і відпочинок у піонерських таборах.

Дослідження показало, що як основні методи профілактики девіантної поведінки підлітків на уроках фізкультури використовувалися: словесні (розповідь, пояснення), наочні (демонстрація, ілюстрація), метод практичної фізичної вправи.

У період, який вивчається (50-ті-перша половина 80-х рр. ХХ ст.), помітне місце в організації профілактичної діяльності з учнями основної школи починають відігравати такі позаурочні форми, як спортивні секції шкільних колективів фізкультури.

Висновки. Таким чином, вивчення першоджерел дозволило встановити, що на даному етапі значну роль у зміцненні здоров'я школярів, прилученні їх до занять фізичною культурою і спортом, організації здорового способу життя, профілактики шкідливих звичок підростаючого покоління відігравали різні урочні й позаурочні форми спортивно-масової роботи, а саме: урок фізичної культури, спортивні змагання (комплексні і за видами спорту), змагання зі складання норм комплексу ГПО, «Дні здоров'я» та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько А.П. Формирование понятия здорового образа жизни у учащихся основной школы: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А.П. Голобородько. — Харьков, 1997. - 241 с.
2. Конституція України. — К.: Право, 1996. — 55 с.
3. Соловьянюк-Кротова В. Г. Стратегии профилактики девиантного поведения старшеклассников // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». — 2010 — № 2 — Педагогика. Психология. — 7с.